

УДК 340.12

DOI 10.53473/16946324_2024_3/1

Талантова Н.Т.,

Бишкек инновациялык колледжинин окуу

бөлүмүнүн башчысы,

0550 99-51-35, 0709 37-15-15

Email: talantova87@mail.ru

Талантова Н.Т.,

Заведующая учебным отделом Бишкекского

инновационного колледжа,

0550 99-51-35, 0709 37-15-15

Email: talantova87@mail.ru

Talantova N.T.,

Head of the Educational Department

of Bishkek Innovation College,

0550 99-51-35, 0709 37-15-15

Email: talantova87@mail.ru

АКЫЙКАТТУУЛУК ТҮШҮНҮГҮ ФИЛОСОФИЯЛЫК-УКУКТУК ФЕНОМЕН КАТАРЫ

ПОНЯТИЕ СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ФЕНОМЕН

THE CONCEPT OF JUSTICE AS A PHILOSOPHICAL AND LEGAL PHENOMENON

Аннотация: Макалa негизги методологиялык жана укуктук көрүнүш катары акыйкаттуулук түшүнүгүн талдоо арналган. Анда укук жана адеп-ахлак контекстинде акыйкаттуулукка карата тарыхый-заманбап карым-катнаштар каралат. Автор байыркы грек ой жүгүртүүсүнөн баштап, заманбап теориялык концепцияларга чейинки ар кандай философиялык салттарды изилдейт. Өзгөчө көңүл акыйкаттуулуктун укуктук аң-сезим жана укуктук тартип менен өз ара байланышына, ошондой эле анын социалдык нормаларды жана укуктук системаларды калыптандыруудагы ролуна бурулат.

Негизги сөздөр: укуктук акыйкатуулук, укуктук баалуулук, философиялык-укуктук маселе, адам укуктары, укуктук аксиология, универсалдуу баалуулуктар, эркиндик, жыргалчылык.

Аннотация: Статья посвящена анализу понятия справедливости как ключевого философско-правового феномена. В ней рассматриваются исторические и современный подходы к справедливости в контексте права и морали. Автор исследует различные философские традиции, начиная от древнегреческой мысли и заканчивая современными теоретическими концепциями. Особое внимание уделяется взаимосвязи справедливости с правосознанием и правопорядком, а также её роли в формировании социальных норм и правовых систем.

Ключевые слова: правовая справедливость, правовая ценность, философско-правовая проблема, права человека, универсальные ценности, эркиндик, благо.

Annotation: The article is devoted to the analysis of the concept of justice as a key philosophical and legal phenomenon. It examines historical and modern approaches to justice in the context of

law and morality. The author explores various philosophical traditions, ranging from ancient Greek thought to modern theoretical concepts. Special attention is paid to the relationship of justice with legal awareness and the rule of law, as well as its role in the formation of social norms and legal systems.

Keywords: *legal justice, legal value, philosophical and legal problem, human rights, universal values, erkindik, good.*

Киришүү. Заманбап таанымдык жана укуктук билим актуалдуу маселелердин бири укуктук баалуулуктардын мүнөзүнө жана өзгөчөлүгүнө байланыштуу маселелер болуп саналат [1, 9-36-б.].

Илимий кызыкчылыктын объектиси катары укуктук баалуулуктардын түшүнүксүздүгү жана татаалдыгы ушул көйгөйгө арналган саясий борбордук жана плюралисттик түшүнүктөрдүн калыптанышына өбөлгө түзөт. Укук таануудагы баалуулуктар, алардын философиялык, маданий, социологиялык жана психологиялык изилдөөлөрүнөн айырмаланып, XX кылымдын экинчи жарымынан баштап гана юридикалык илимдерде алдыңкы орунду ээледі.

Коомдук илимдердин өнүгүүсүнүн азыркы этабында укуктук баалуулуктар укук философиясынын, тарыхтын, маданият таануунун, социалдык философиянын жана юридикалык илимдин өкүлдөрүнүн көңүл чордонунда турат (теориялык-тарыхый, тармактык жана прикладдык юридикалык илимдердин ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулары тарабынан изилденет). Укук таануучулук айдында, укуктук баалуулуктар маселеси укуктагы баалуулуктардын орду жана ролу боюнча иштеп чыгуулар жана алардын тармактык укуктун жоболорунда бекитлүүсү менен берилген. Ошол эле учурда укуктук баалуулуктардын (укуктук баалуулуктар-идеалдар жана укуктук баалуулуктар-компромисстер) кош мүнөздөгү маселенин философиялык-укуктук аспектиси бүгүнкү күндө жетиштүү иштелип чыккан эмес, бул болсо мындай изилдөөлөрдү жүргүзүү зарылдыгын шарттады.

Адам укуктарынын универсалдуулугунун статусу (теориялык ченемде) XVII–XVIII кк. камтыйт, ал негизинен табигый укуктук ой жүгүртүүнү моюнга алуудан келип чыккан жаңы заманбап укук философторунун жана либерализмдин саясий теориясынын философиялык- укуктук иштелмелеринен келип чыккан: табигый укуктун ченемдери, мүмкүн болушунча кеңири, универсалдуу мааниге ээ, бардык укук жөндөмдүү субъекттерге багытталган, аларда түзүлгөн осуяттарды жетекчиликке алууга чакырат, анткени алар жогорку, абсолюттук акыйкаттуулуктун талаптарына жооп берет. Же талаптар шектенүүгө жана тартынууга мүмкүнчүлүк калтырбай турганын түшүнүүдө категориялуу келишет. Эгерде анын ээси туура багытта иш алып барса, алар жеке укуктук аң-сезимге эң жогорку укукту кепилдейт.

Табигый укуктук императивдер өтө жеке мүнөзгө ээ. Бирок алардын жогорку инсандыгы, мисалы, алардын артында турган мамлекеттин супер жеке бийлиги оң укук ченемдериндегидей, ачык-айкын социогендик мүнөзгө ээ эмес. Ал супер физикалык, метафизикалык, башкача айтканда, болмуштун эң жогорку оригиналына кайрылат жана алардан өзүнүн тууралыгына, аны жактоо зарылчылыгына жана тиешелүү күч-аракет үчүн энергия жана эркиндикке ишенет.

Социалдык-философиялык билимдин чегинде “баалуулук” түшүнүгү социалдык- маданий процесстердин сапаттык аспектилерин талдоо үчүн негизги компонент болуп саналат. Ошондой эле, философияда баалуулуктардын эки субъективдүү жана объективдүү эки түрү бар. Субъективдүү баалуулуктар биз мамилелерди, баалоолорду, императивдерди жана тыюу салууларды камтыган ченемдик түшүнүктөр түрүндө болот. Объективдүү баалуулуктар болсо, чындык менен чындык эместин, тыюу салынганды, акыйкаттуулук менен акыйкатсыздыктын карама-каршылыгын билдирет [2, 74-90-б.].

Укуктун аксиология тармагындагы негизги иштелмелер В.С.Нерсисянцтын эмгектери болуп саналып, укуктук баалуулуктардын обочолонгон түрдө бар экендигин жактаган. Анын пикири боюнча, укуктун жана мамлекеттин чегинде философиялык адеп-ахлактык тартиптин

жалпы баалуулуктары колдонулбайт. Укук жана мамлекет өз баалуулуктарын калыптандыруу үчүн контекст болуп саналат, алар мындан ары коомдук турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндө колдонулат.

Постсоветтик укук таанууда В.С.Нерсисянцтын кадыр-баркын таанып, маселенин мындай билдирүүсүнө биротоло макул болуу мүмкүн эмес. Биринчиден, бул контекстте укук деген эмне. Кеп укуктун конкреттүү түрү же укук идеясы жөнүндө болуп жатат; экинчиден, автор укуктук баалуулуктардын автономиясын таанып, укукту бир тартиптеги социалдык кубулуштардан жана коомдун башка жөнгө салуучу механизмдеринен ажыратат; үчүнчүдөн, мындай көз караштан алганда, укук маданияттын бир бөлүгү эмес. Мындай позициянын түшүндүрмөсүн коомдук илимдердин заманбап абалында так багыттоо менен табууга болот, анткени декларативдүү түрдө бардык коомдук дисциплиналар (аларга укук таануу да кирет) коомду изилдейт, бирок чындыгында алардын ар бири өзүнүн предмети менен гана алек, башкача айтканда, адамдын социалдык болмушунун бир гана аспектинин бөлүп көрсөтөт жана көп учурда коомдун жана адамдын проблемаларына таасир этпейт.

Логикалык статусу боюнча баалуулуктар конкреттүү мамиленин диспозитивдүү касиети болуп саналат, демек, баалуулук ар дайым нерсенин эмес, мамиленин касиети болуп саналат; мамиле ар дайым кырдаалдык — ал өзгөрүлмө конкреттүү кырдаалга кирет, ошондуктан ага көз каранды. Азыркы философия бир типтүү кубулуштардын өз ара аракеттенүүсүн жана өз ара көз карандылыгын тааныйт. Укук коомдук системанын компоненттеринин бири болуп саналат. Философиялык-укуктук билимдин бир бөлүгү катары коомдук жана руханий турмушунун диалектикалык өз ара мамилелерди жана башка кубулуштарды эске албаганда укуктук аксиологиянын жакырланышына алып келет. Бүгүнкү күндө автономдуу укуктук баалуулуктар жөнүндө адамзатка мүнөздүү деп айтуу жергиликтүү маданий айырмачылыктарды жеңип, укуктук баалуулуктардын универсалдуу системасын кабыл алган шартта гана мүмкүн болот. Укуктук баалуулуктар бүгүнкү күндө социалдык-маданий принцип статусуна ээ болгон акыйкаттуулук принцибинин өнүгүшү жана конкреттештирилиши болуп саналат. Укуктук аксиологиянын чегинде бул акыйкаттуулук принциби өзүнүн спецификалык формасына ээ болот жана укук субъекттеринин укуктары менен милдеттеринин катышын жөнгө салууну жүзөгө ашырат дегенди билдирет. Укуктагы формалдуу теңчиликтин өзгөчө ролун таануу да күмөн жаратат. Теңдиктин жана теңсиздиктин, эркиндиктин жана анын чектөөлөрүнүн (эркиндиктин) тигил же бул катышы ар дайым рационалдуу табылган даражага гана эмес, ошондой эле инсандын да, коомдун да руханий болмуштун ажырагыс бөлүгү катары акыйкаттуулук сезимине да баш ийет. Дал ушул сезимдин аң-сезиминен улам укук келип чыкты.

Укук таануу азыркы өнүгүү этабында диссертациялык изилдөөлөрдүн деңгээлинде укуктук баалуулуктар маселелерине кызыгуунун жанданышы менен мүнөздөлөт. Укуктук баалуулуктар жана алардын бар болуу, ишке ашыруу, колдоо жана калыптануу аспектилери актуалдуу болуп саналат, алар укук философиясында да, укук теориясында да бар [4, 44-50-б.].

Укуктук баалуулуктар-идеалдар укуктагы жалпы адамзаттык, универсалдуу баалуулуктардын конкреттештирилиши болгондуктан, бул макаланын алкагында универсалдуу баалуулуктар баалуулук-максаттын синоними, ал эми колдонмо баалуулуктар — каражат же инструменталдык баалуулуктар катары каралат. Ааламдык баалуулуктар ошондуктан универсалдуу болуп саналат, анткени алар руханий жашоонун бир чөйрөсүнө таандык боло алышпайт. Башкача айтканда, универсалдуу баалуулуктар-бул адам жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө көрүнүп, андан кийин дүйнө таанымга ээ болгон баалуулуктар [3, 32-34-б.].

Ошентип, универсалдуу баалуулуктар-бул адеп-ахлактык, диний, укуктук жана маданий аспектилерди органикалык айкалыштырган баалуулуктар. Түбөлүк баалуулуктарга, балким, акыйкаттуулук гана кирет, жалпы жыргалчылык жана алар менен тыгыз байланышкан тартип жана коопсуздук кирет. Бир гана маселе, ар кандай доорлордо, ал тургай бир эле доордо, ар

кандай топтор жана адамдар тарабынан, алар башка баалуулуктар сыяктуу эле, ар башкача каралат.

Коомдук жана жеке жашоонун бардык чөйрөлөрүндө универсалдуу баалуулуктар аныкталып, такталат. Укукта ушул универсалдуу баалуулуктардын болушу укуктук жөнгө салууга, белгилүү бир коомдун чегинде ушул укук тутумун мыйзамдаштырууга негиз берет. Мындан тышкары, универсалдуу баалуулуктар жана укуктун сапатын аныктайт жана ал кандай болушу керектигин көрсөтөт. Мындай универсалдуу баалуулуктар – акыйкаттуулук, эркиндик жана теңдик. Укуктагы мындай негизги өзгөчөлүк – алар идеал же максат түрүндө көрүнөт, бирок ошол эле учурда өз талаптарын ишке ашыруу механизмдин билдирбейт [5, 78-80-б.].

Мамлекет менен укуктан тышкары, мамлекеттин жана укуктун айрым аспектилерин камсыз кылган атайын укуктук баалуулуктар дагы бар: теңдик, адам укуктары, демократизм, мыйзамдуулук, күнөөсүздүк презумпциясы ж.б. алар эркиндик, акыйкаттуулук, теңдик ж. б. сыяктуу универсалдуу баалуулуктардын укуктук формасы. Эгерде универсалдуу укуктук баалуулуктар жөнүндө, айрыкча эркиндик, акыйкаттуулук жана теңдик жөнүндө сөз кыла турган болсок, анда алар багыт берүүчү статусуна ээ болгон эң жалпы идеялар жана аларга жетүү үчүн дайыма умтулуу объектиси болуп саналат, бирок жалпылоонун жогорку даражасынан улам аларды реалдуу жашоого которуу мүмкүн эмес. Мындай позициялардан эркиндик, теңдик жана акыйкаттуулук Платон менен Канттын философиялык системаларында каралат. Платондун идея – идеалы метарационалдык конструкция жана адамдардын эрктүүлүгүнө көз каранды эмес, ал үлгү болуп, өркүндөтүүгө түрткү берет [5].

Изилдөөнүн материалдары жана методдору: изилдөө процессинде системалуу, тарыхый жана башка методдор колдонулду.

Жыйынтыктары жана талкуулоолор: Укук маселеси боюнча идея-идеалдын платондук окуусун колдонуунун кызыктуу технологияларынын бири- Л.Лакамбранын концепциясы саналат. Ошентип, немис укук философу өзүнүн көңүлүн акыйкаттуулукка – идеалдуу укукка бурат жана укуктун ар бир окуусунда укуктан тышкаркы акыйкаттуулуктун критерийин аныктоого болорун далилдейт, анткени ал (акыйкаттуулук) “укуктун принциби, демек, укук “акыйкаттуулуктун көз карашы” болуп саналат. Акыйкаттуулук “акыйкаттуулуктун абсолюттук идеясынан” канчалык алыс болсо дагы, ар бир укукка сиңген өзүнүн логикалык структурасына ээ. Акыйкаттуулук “укуктун логикалык схемасына айланып, өзү укук менен бирдей болот” [6].

Акыйкаттуулуктун идеалы анын ишке ашышына салыштырмалуу ар дайым кемчиликсиз болуп келген. Л. Лакамбра укуктун руханий моделинин чындыгынын дал келбестигин көрсөтөт, ошондуктан ар кандай укук акыйкатсыз, анткени ал жалпы масштабды орнотуу менен акыйкаттуулукту ишке ашыра албайт, көбүнчө өзүм билемдик менен чогулган бардык учурларда жалпы схеманы колдонот. Демек, укук акыйкаттуулук аркылуу акыйкаттуу болушу мүмкүн.

“Стратегиялык максаттарын ишке ашыруу максатында Кыргыз Республикасын өнүктүрүү, мамлекеттин жана коомдун күч-аракеттерин түздөн-түз адамга, анын руханийлигине, адеп-ахлагына жана маданият деңгээлине топтоо, ошондой эле коомчулуктун кайрылууларын эске алуу менен токтоо кылынды: 2017-жыл Кыргыз Республикасында адеп-ахлактуулук, тарбия жана маданият жылы деп жарыялансын” [7].

Корутунду. Макалада аталган изилдөөнүн максаты катары көрсөтүлгөн темага байланыштуу негизги аксиологиялык түшүнүктөр жана азыркы философиялык-укуктук билимдин органикалык компоненти катары укуктук аксиологиянын концептуалдык негиздери талданган. Бул укуктук баалуулуктарды изилдөө азыркы абалы ар түрдүү мүнөздөгү жана таанымдык, укуктук жана тармактык илимдер чегинде жүзөгө ашырылат деп табылган. Классикалык жана классикалык эмес илимий идеалдын айырмачылыктары каралат, бул илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү үчүн негиз болуп саналат; табигый жана гуманитардык (анын

бир түрү таанымдык жана укуктук) билим өзгөчөлүктөрү бар. Азыркы философиялык-укуктук билимдин негизги мүнөздөмөлөрү адамдык багыттуулук, диалогдук, маданий шарттуулук жана акыйкаттуулук ж.б. баса белгиленди.

Укуктук баалуулуктардын кош мүнөзүнө өзгөчө көңүл бурулат, Алар ошол эле учурда баалуулуктар-идеалдар жана компромисстик баалуулуктар болушу мүмкүн. Укуктук баалуулуктар идеалдар каалаган чөйрөгө таандык экендиги жана социалдык дүйнөнү курууда шилтеме болуп саналаары, ал эми укуктук баалуулуктар-компромисстер-бул дүйнөнүн курамдык бөлүгү, укуктук нормалар түрүндө, конкреттүү коомдун социалдык коду экендиги далилденди. Ошондой эле, укуктук баалуулуктар компромисстер коомду уюштурууда, стратификациялоодо жана иерархиялаштырууда техникалык функцияны аткарат, аны камсыз кылуу механизми жана убактылуу-мейкиндик чектөөсү иштелип чыккан. Универсалдуу укуктук баалуулуктардын маселелери ачылып, адамзат үчүн априордуу болгон укуктук баалуулуктар гана универсалдуу боло алары далилденген, бул биринчи кезекте акыйкаттуулук экендиги талашсыз.

АДАБИЯТТАР:

1. Лапаева В.В. Соотношение права и справедливости в либертарно-юридической теории В. С. Нерсесянца. Труды Института государства и права Российской академии наук, 2018. № 13. 9–36-б.
2. Елишев С.О. Теоретико-методологические подходы к изучению понятий «ценность», «ценностные ориентации». Вестник Моск. ун-та. Серия 18. Социология и политология. 2010. № 3. 74–90-б.
3. Дудукалов В.М. Соотношение социального неравенства и социальной справедливости. Наукосфера, 2021. № 6. 32–34-б.
4. Павлов В. И. Личность в праве в процессе реализации правовых ценностей с позиции антропологической концепции права. Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. 2018. № 2. 44–50-б.
1. Тимохина М. И. Философское учение о справедливости и его связь с принципом справедливости в уголовном праве. Международный журнал гуманитарных и естественных наук, 2020. № 10. 78–80-б.
2. Lacambra L. Rechtsphilosophie. Berlin, 1965. P. 336.
3. Ибраева А.Т. Справедливый мир и сближение культур // Вестник Международного университета Кыргызстана. -Вып.№1 (34), Б.,2018.